

NAAR EEN DESINSTITUTIONALISERING VAN DE CHRISTELIJKE ZUIL ?

Jaak BILLIET EN Karel DOBBELAERE

In vroegere studies werd nagegaan hoe de katholieke zuil zich kon handhaven in een periode van toenemende ontkerkelijking. Tijdens de jaren zeventig werd het katholiek organisatienetwerk geïntegreerd door een nieuw collectief bewustzijn, een aantrekkelijke dienstverlening en door selectieve controle van de strategische posities. De Christelijke Volkspartij (C.V.P.) kon haar verlies van de jaren zestig aan de regionale partijen gedeeltelijk herstellen. Rond 1980 kwam echter opnieuw verandering in de binding van de katholieken aan hun politieke partij. Bij de hogere inkomensklasse verloor de C.V.P. vooral aan de liberalen. De jongeren uit katholieke middens (1981) en de professionelen uit het onderwijs, welzijns- en culturele organisaties (1984) bleken zeer aangesproken door de groene partijen (Agalev, Ecolo). Ook in de Christelijke Arbeidersbeweging wordt de relatie met de C.V.P. in vraag gesteld. De terugval van de C.V.P. was na 1980 vooral merkbaar bij de kerkse leden van de zuilorganisaties. Op het niveau van de leden is de katholieke zuil in feite politiek pluralistisch geworden. Op langere termijn kan dit niet zonder gevolgen blijven voor de relatie tussen de katholieke organisaties en de politieke partijen.

Reeds bij de eerste toepassingen van het verzuilingsbegrip op de Belgische situatie werd de nadruk gelegd op de politieke grondslag ervan (De Clercq, 1968: 110). Ook in de Franstalige literatuur spreekt men over "le monde socialiste" en de socialistische partij, "le monde libéral" en de liberale partij (Meynaud et al., 1965: 42-47). Hiermee zijn voor diverse ideologische werelden het corporatieve én het politieke kanaal aangeduid, die volgens Rokkan bij een sterke koppeling de basis vormen van de verzuiling (Rokkan, 1977: 565). In navolging van Huntington spreekt Urwin van een geïstitutionaliseerde conflictlijn als de politieke partijen die uit de tegenstellingen ontstaan zijn in staat zijn zich op te werpen als de enige spreekbuis voor de belangen van hun georganiseerde aanhang (Billiet en Gerard, *supra*: 89). Ook in de katholieke wereld zijn deze twee kanalen van belang, maar de situatie is daar complexer. De C.V.P. verscheen er eveneens als de politieke garantie van de institutionele vormgeving van de "katholieke wereld", maar de katholieke kerk zou het centrum van die wereld zijn (Meynaud et al., 1965: 24-28).

1. De katholieke zuil en de achteruitgang van de kerksheld

Bovenstaande beschrijving gaat terug op de naoorlogse periode tot het begin van de jaren zestig. Maar tegen het einde van die jaren ging de katholieke kerk wankelen (cfr. Dobbelaere, *infra*) en velen vroegen zich dan ook af of men zoals in Nederland kon spreken van een wankel katholieke zuil, gezien de centrale positie van de kerk in die zuil (Thurlings, 1978²). Wel heeft men zich in België destijds op verschillende plaatsen bezonnen over de vragen "wat is een christelijke organisatie?" en "moet de inspanning die een eeuw geleden begonnen werd, voortgezet worden?". Maar steeds werd hier een positief antwoord op gegeven door het specifieke karakter van de christelijke organisaties te bevestigen. Ook vindt men in België weinig of geen fusies noch federaties tussen katholieke en neutrale organisaties, wat in Nederland wel het geval was (Dobbelaere en Billiet, 1983: 148-150). En hoewel de christelijke zuil in de periode 1967-1972 beïnvloed werd door de afnemende kerkelijkheid en kerksheld, toch had die zuil tegen het einde van de jaren zeventig grotendeels het verlies gecupereerd. Alleen voor jongeren en jong-volwassenen was dat niet het geval en in dit milieu ontstonden dan ook een reeks

afscheuringen of alternatieve groeperingen (Dobbelaere, 1982: 127-131). Op het einde van de jaren zeventig was er dan reeds een lichte barst in de katholieke zuil - - ten gevolge van de dalende kerkelijkheid en kerksheid bij de jongeren en jong-volwassenen - -, die zich blijvend manifesteerde in de katholieke actiegroeperingen, m.a.w. in de groeperingen die een kerkelijke functie hebben. De christelijke zuil kon, in tegenstelling tot de kerk, de volwassenen wel recupereren, ook voor de katholieke actiegroeperingen.

In Vlaanderen vertoonde de katholieke zuil op de vooravond van de jaren tachtig een grote stabiliteit met een duidelijk overwicht t.a.v. de andere zuilen. In verschillende publicaties werd deze wereld reeds voldoende beschreven zodat een verwijzing hier kan volstaan (Billiet, 1981: 36-39 en 49-58; Dobbelaere, 1982: 126-133; Dobbelaere en Billiet, 1983: 148-157; Billiet en Huyse, 1984: 131-136). Ook in Wallonië kon de katholieke wereld zich handhaven en is haar aanwezigheid in alle sectoren van het economisch, cultureel, sociaal en politiek leven succesvol (Voyé, 1979: 302-321). Hoe werd die recuperatie verklaard ?

2. Van kerks-katholicisme naar socio-culturele christenheid

Het is duidelijk dat het klericaal karakter van de katholieke zuil sterk verzwakt is in die periode. In het katholiek onderwijs bijvoorbeeld, daalde het aantal priesters en religieuzen niet alleen relatief en absoluut, ook was er een duidelijk generationeel verschil tussen een sterk toenemend aantal leke-leraars en het geringe aantal leraars-priesters of religieuzen. In de katholieke ziekenhuizen kon men hetzelfde vaststellen: een steeds kleiner aantal "vergrijsde" religieuzen werd geconfronteerd met een toenemend aantal jeugdige verpleegkundigen en technisch personeel (Dobbelaere en Billiet, 1983: 158 en 161). Anderzijds, is het ook meer en meer de gewoonte geworden om organisaties die deel uitmaken van de katholieke zuil "christelijke organisaties" te noemen. Dit gebeurde op sommige plaatsen manifest, op andere latent. Zo voeren sommige scholen bijvoorbeeld het etiket christelijk en anderen de term katholiek in hun naam. Dit alles wijst op een proces van deconfessionalisering die ook in de symbolen te merken is: de K betekent nu eerder "kristelijk" dan

"katholiek". Vandaar dat wij suggereerden dat er een verandering plaats greep van kerks-katholicisme naar sociaal-culturele christenheid (Billiet en Dobbelaere, 1976: 80-88).

Stilaan werd in die periode een nieuw zingevend systeem uitgebouwd, een collectief bewijstzijn - - gedeelde waarden, overtuigingen en gevoelens - - dat de zuil omspant als een heilig baldakijn. Enerzijds wordt daarin de vrijheid van vereniging en dus het verticaal pluralisme verdedigd op basis van de vrije keuze, het privé-initiatief, het subsidiariteitsprincipe en het rendement. Anderzijds benadrukte men in die ideologie de "Gemeenschaflichkeit" en de solidariteit. De dienstverlening zou in de christelijke zuil gestoeld zijn op medemenselijkheid. "Omdat mensen belangrijk zijn", afficheert men "de mens eerst" en wel de totale mens, in zijn psychische, sociale, fysische en geestelijke dimensie. Vandaar de zgn. aandacht in de christelijke zuil voor alle aspecten, de multi-dimensionaliteit van het menselijk leven. Men reduceert ook de menselijke problematiek niet tot arbeid en sociale klasse en beklemtoont voortdurend de solidariteit en samenwerking tussen alle lagen, standen en klassen van de bevolking (Dobbelaere en Billiet, 1983: 169-172).

3. Hoe komt dit in het politieke en het corporatieve kanaal tot uiting ?

Solidariteit en samenwerking tussen alle lagen van de bevolking, verzoening en het overbruggen van tegenstellingen liggen duidelijk aan de basis van het C.V.P.-programma Voor-spoed door moed. "De C.V.P. presenteert zich als een 'samenhorigheidspartij' die anders is dan de 'gelijkheidspartij' (de socialisten) en de 'vrijheidspartij' (de liberalen)" (X, 1979:-489). Dit betekent m.a.w. dat de C.V.P. buiten de tegenstelling 'links-rechts' staat, deze overstijgt, wat haar een specifieke identiteit zou geven. De vraag is natuurlijk in hoeverre dat ideologisch element alle sociale geledingen van de christelijke zuil overspant en alle leden ?

Onderzoek ontbreekt op dit vlak. Wel lijkt die houding duidelijk aanwezig te zijn bij de elite van de christelijke arbeidersbeweging: Segers, Houthuys en D'Havé. Zo spreekt de Christelijke Arbeidersbeweging in haar Fundamentele Doelstellingen -

niet over klassestrijd maar wel over "democratisch socialisme", dat volgens D'Havé moet begrepen worden als "een maatschappij waar geen enkele klasse over de andere zou heersen ... het veronderstelt dat men oog heeft voor alle mensen en alle geledingen van de maatschappij" (De Haes, 1978: 22). Zo wordt in de Christelijke Arbeidersbeweging - - waar historisch gezien de druk het grootste was om rond sociaal-economische problemen tot een eigen politieke opstelling te komen - - door de top het solidarisme nog steeds centraal gesteld. Wel waren er spanningen in het A.C.W. en vooral dan in de deelorganisaties L.B.C., K.A.J. en K.W.B. Maar de leiding en Raak, het maandblad van de K.W.B., wijzen op de banden die de leden van het A.C.W. hebben met de vrienden van de C.V.P., en roepen nog steeds op om op die lijst te stemmen voor A.C.W. en A.C.W.-gezinde kandidaten (Dobbelaere, 1982: 148-149; Dobbelaere en Billiet, 1983: 172). In de Waalse christelijke arbeidersbeweging (M.O.C.) daarentegen, zou een dergelijke herinterpretatie van de doelstellingen in het licht van de christen-democratische ideologie niet meer gebeuren (Joye en Lewin, 1980: 605-614), en was de band met de Parti Social Chrétien (P.S.C.) op het einde van de jaren zeventig duidelijk minder sterk.

In het christelijk ziekenhuis komt de specifieke geest enerzijds tot uiting in de christelijke zingeving van leven, lijden en dood in de kerkelijke ethiek en in de kerkelijke sacramentele en rituele praktijken, maar anderzijds ook in de algemeen menselijke geest die er zou heersen: in de ziekenzorg staat de mens centraal en niet de ziekte. Op het vlak van de instellingen wordt dit o.m. omschreven in termen van een sfeer van liefde, verdraagzaamheid, eerbied en toewijding; op het niveau van de sociale posities als een interpersoonlijke houding van beschikbaarheid, liefdevolle dienstbaarheid, luisterbereidheid, meevoelen en geduld (Dobbelaere, 1982: 137). Om dit zoveel mogelijk te realiseren werd in de schoot van het Verbond der Verzorgingsinstellingen aangesloten bij Caritas Catholica een Permanente Commissie voor Humanisering en Pastoraal opgericht die deze problematiek moest uitdiepen en veranderingen in die geest begeleiden (Dobbelaere, 1984: 237). Ook in een studie over de dienst maatschappelijk werk binnen de christelijke ziekenfondsen kwam de aanwezigheid van een ideologie die de "menselijke benadering" van de hulpbehoevenden benadrukt tot uiting (Dobbelaere, 1982: 140-141). En in het artikel van Voyé en Rémy dat verschillende studies synthetiseert die de christelijke benadering vergelijken met de socialistische, wordt ook gesteld dat een christelijke benadering de multidimensionaliteit van de mens benadrukt en hem zeker niet wil

reduceren tot zijn professionele of arbeidsrelaties. Tevens stellen zij vast dat een christelijke visie heel sterk de interpersoonlijke relaties privilegieert in het gezin, de buurt en de school daar waar de socialistische visie bijna exclusief de nadruk legt op de arbeidsrelaties (cfr. infra: 168 e.v.).

4. De verzorgingsstaat: de uitbreiding en de professionalisering van het middenveld

De uitbouw van de verzorgingsstaat heeft sterk bijgedragen tot de uitbreiding van de non-profit organisaties, die in ons land overwegend verzuild zijn (Billiet en Huyse, 1984: 131-132 en 143). De overheidsfinanciering van het vrij initiatief creëert naast het probleem van aanbodsbeheersing, het probleem van de procesbeheersing: de controle op de degelijkheid van de diensten. Vandaar dat de staat bij de uitbesteding eisen stelt: de vrije keuze van de burgers moet gewaarborgd worden en de aangeboden diensten moeten beantwoorden aan professionele normen.

Dit impliceert o.m. dat de leden van de zuilen meer en meer cliënten geworden zijn, die de aangeboden goederen en diensten consumeren. Deze cliëntenbinding werd ook gestimuleerd door de zuilelites omdat de typische Belgische pacificatiepolitiek de middelen over de zuilorganisaties verdeelt in verhouding tot de consumptie van diensten en goederen. De beleidsinstanties van zuilorganisaties moeten dus op zijn minst hun marktaandeel proberen te handhaven willen zij de zuil in standhouden. Beter is echter dit marktaandeel uit te breiden. Vandaar dat het adagium van de zuilelite wordt: "beter veel cliënten dan weinig leden" (Billiet en Huyse, 1984: 144-145).

In ruil voor toelagen en werkingsmiddelen worden de zuilorganisaties verder verplicht zich te schikken naar algemene regels m.b.t. bekwaamheidsvereisten. Dit proces is o.m. duidelijk aanwijsbaar in het onderwijs en de ziekenhuizen. In katholieke scholen moeten alle leerkrachten, ook priesters en religieuzen over de vereiste diploma's beschikken, zelfs voor het geven van godsdienstonderricht. In de katholieke ziekenhuizen werd een uitgebreid leken-kader aangetrokken dat de medische deskundigheid realiseert en de instrumentele functies uitoefent (Dobbelaere, 1982: 134-137). En waar de welzijns-

zorg lange tijd in handen was van religieuzen en ongespecialiseerde vrijwilligers, is ook die sector tijdens de jaren zeventig meer en meer het terrein geworden van gespecialiseerde beroepskrachten.

5. De selectieve organisatorische controle

Naast de sociale cohesie, op basis van een nieuwe collectief credo: de socio-culturele christenheid, beschikt de zuil ook over organisatorische controles om de sociale integratie van de zuil te waarborgen. Dienstbetoon, een degelijke service en materiële voordelen zijn doeltreffende middelen tot integratie. In de voorgaande decennia was de christelijke zuil eveneens in staat individuen te integreren dankzij haar controle over tienduizenden arbeidsplaatsen. Maar de organisatorische controle reikt ook verder. In de analyse kan men een onderscheid maken tussen de interne en de externe bewaking van de zuil (Billiet, 1983: 411).

De intern organisationele controle is bijzonder selectief. Er is een zeer grote tolerantie tegenover de individuele deelnemers aan organisaties en de cliënten in de dienstensector. De ideologie van de cliënt wordt niet bevraagd, ten hoogste was er hier en daar een financiële drempel, die de subsidiërende staat echter zoveel mogelijk heeft weggewerkt o.m. in de katholieke scholen en ziekenhuizen. Ook t.a.v. de individuele dienstverlening is de controle gering. De "professionals" (geneesheren, verpleegkundigen, maatschappelijke assistenten en therapeuten) hanteren professionele standaarden in hun relaties met cliënten en zij kunnen de "zichtbaarheid" van hun gedrag in woord en daad sterk beperken, wat de sociale, i.c. kerkelijke controle, fel bemoeilijkt (Dobbelaere, 1982: 138-143, 153-155 en 157; Billiet, 1983: 441). Vandaar dat men recent gepoogd heeft de controle te versterken, o.m. met behulp van de Deontologische Kamer in het katholiek onderwijs (Dobbelaere, 1982: 135-136), maar vooral door de aanwervingspolitiek een meer christelijk profiel te geven (Dobbelaere, 1982b en 1984). Daarenboven wordt er bijzonder streng gewaakt over de orthodoxie van publieke stellingnamen en de publieke formulering van ethische principes (Dobbelaere, 1982: 139-140 en 155-156).

Kortom, in de zgn. privaatsfeer wordt een ruime waaier van gedragingen en opvattingen toegelaten waardoor de dienstverlening voor velen aantrekkelijk blijft, maar tegelijk worden pogingen ondernomen om elke "professionele" bedreiging van de ideologie van de organisatie zoveel mogelijk af te wenden. Succesrijk is men tot nu toe vooral in het vrijwaren van elke bedreiging van de ideologie en de belangen van de christelijke zuil in publieke stellingnames over de principes. De macht van de christelijke organisaties ligt dus niet op de eerste plaats in de controle of mobilisatie van zijn aanhangers, ook slechts gedeeltelijk in de processen van interne controle op zijn "professionals", maar vooral in de vrijwaring van zijn ideologie en belangen in publieke stellingnames.

De levensbeschouwelijke pacificatie werd in België bestendig door het opzetten van allerhande overleg- en adviesorganen in diverse beleidsdomeinen (onderwijs, gezondheid, arbeid, welzijn en cultuur). Deze organen zijn actief bij de voorbereiding van besluiten en regelingen die de wetgevende en uitvoerende macht dient te nemen en verschillende ervan zijn trouwens uitdrukkelijk voorzien om de diverse levensbeschouwelijke en ideologische organisaties op een bepaald domein bij de beleidsvoorbereiding te betrekken. Dit is de bezetting van de Staat of de externe bewaking. Langs deze weg zijn de top-elites van de zuilorganisaties die institutioneel bij het advies en overleg betrokken zijn, en bijgevolg ook de christelijke zuil, in staat om voor de eigen belangen nadelige besluiten te blokkeren en een beleid te stimuleren dat voor de eigen zuilorganisaties voordelig is (Dobbelaere en Billiet, 1983: 176-177). Daarnaast zetelen de zuilorganisaties ook in ministeriële kabinetten en worden vertrouwensmannen van de zuil op de hogere niveaus van de rijksadministratie benoemd (De Winter, 1981).

6. De erfenis van de jaren zeventig

Uit onze analyse blijkt dat de kerkelijke invloed in de christelijke zuil sterk verminderd is. De kerk beschikt niet meer over het personeel om voldoende controle posities te bezetten, zowel in de socialisatie (o.m. de scholen), de verzorging (o.m. de ziekenhuizen), als de culturele en religieuze begeleiding (o.m. de socio-culturele takken van de christelijke bewegingen). Door een beroep te doen op overheids gelden heeft men

zijn diensten echter weten uit te breiden, waardoor de christelijke zuil nu eerder gebaseerd is op cliënten dan op leden. Vandaar ook dat het aantal onkerkse en onkerkelijke cliënten toenam. Meteen is ook een ander type dienstverleners in de zuil gekomen, onkerkse en onkerkelijke leerlingen stromen langs de eigen socialisatiekanalen door naar het kader van de christelijke scholen, verplegingsinstellingen, socio-culturele werken, enz. Ook de dalende kerksheid van de Vlaamse bevolking heeft op het kader van de christelijke instellingen een invloed. In katholieke ziekenhuizen en verzorgingsinstellingen stelt men vast dat de kerksheid van het personeel laag tot zeer laag is. In de scholen hoort men hetzelfde (Dobbelaere, 1982: 153-154). Pogingen om bij te sturen zijn niet gemakkelijk omdat het personeel, de syndicaten en de gerechtelijke instanties redeneren in secularisatietermen: "privé" versus "publiek en professioneel" gedrag. De professionele uitbouw van de diensten brengt aldus met zich dat de religieuze en ideologische aspecten meer en meer naar de zgn. private sfeer verbannen worden.

De kerk beheerst enkel nog volledig de publieke stellingnames over de principes. Zoals wij vroeger hebben aangetoond bewerkt de kerk fel de orthodoxie van de ethische stellingnames, cfr. de discussie rond het vademecum van de Ethische Commissie in Caritas Catholica (Dobbelaere, 1982: 139-140 en 155-156), de invloed van de toenmalige Geestelijke Directeur van Caritas Catholica op het document De christelijke dimensie van gezondheids- en welzijnszorginstellingen, en de analyse van de reacties in het V.V.I. op de Wisselnota V.V.I. 1980 van zijn algemene directeur (Dobbelaere 1982b: 112-117 en Dobbelaere, 1984: 235-239). Men verliest hierbij echter uit het oog dat zo'n politiek elke open, collectieve of professionele ethische reflectie onmogelijk maakt in materies waarin de kerkelijke overheid zich heeft uitgesproken. Men maakt het zelfs onmogelijk dat de kerkelijke overheid geïnformeerd wordt over de oplossingen die professionelen, bv. de geneesheren, nemen in ethische problemen, in casu bio-ethische problemen, en op basis van welke principes (Dobbelaere, 1982: 138-140). Aldus bevordert men een privé-moraal die de publieke noch professionele toets moet doorstaan, en proclameert men een kerkelijke moraal die in de praktijk niet opgevolgd wordt, d.i. een andere versie van de tegenstelling tussen het "werkelijke en het wettelijke land". Deze spanning heeft er wel toe bijgedragen dat onder de druk van het "werkelijke land" bepaalde christelijke organisaties afstand moesten nemen van het "wettelijke land", aldus bv. de Katholieke Arbeidsvrouwen (K.A.V.) in verband met contraceptie. Indien men de ontwikkeling van

een "collectieve" christelijke ethiek nog wil bevorderen, dan blijkt een distanciëring van kerkelijke normeringen op andere terreinen ook dringend nodig.

7. En de toekomst ? Versmalling van het electoraal kanaal

Vorige analyse was mede getekend door de evolutie van het electoraal kanaal (C.V.P. en P.S.C.) in de loop van de jaren zeventig. In tegenstelling tot het decennium daarvoor, en ondanks een gestadig afnemende kerksheid, boekten christelijke politieke partijen toen opnieuw winst tot 1979. Bij de parlamentsverkiezingen van 1981 kenden de christen-democraten echter hun zwaarste nederlaag sinds de Tweede Wereldoorlog. Is dit de aanzet van een nieuwe versmalling van het electoraal kanaal van de katholieke zuil ? Zo ja, welke sociale groeperingen zijn bij de recente electorale verschuivingen betrokken ? We willen die vragen beantwoorden in het licht van de analyse der neerwaartse en opwaartse beweging van de verkiezingsresultaten van de politieke partijen van de jaren zestig en zeventig.

7.1. De versmalling van het electoraal kanaal in de periode 1961-1971

Van 1961 tot 1971 hadden de drie traditionele nationale politieke partijen (christen-democraten, socialisten en liberalen) af te rekenen met het succes van de regionale politieke formaties, eerst van de Volksunie in Vlaanderen, vanaf 1968 van het Rassemblement Wallon (R.W.) in Wallonië en het Front des Francophones (F.D.F.) in Brussel. In 1958 behaalden de nationale partijen nog samen meer dan 90 % van de geldige stemmen bij de parlamentsverkiezingen (Kamer). Het aandeel van de christen-democraten bedroeg toen 46,5 %. In 1971 zakten de traditionele partijen naar 71 %. C.V.P./P.S.C. samen bereikten toen een dieptepunt met nog amper 30 % van de stemmen (Luykx: 1973, 667-668; Witte, 1982: 264). Daar de liberale politieke familie haar principiële openheid voor katholieken (1961) bekroond zag met een forse winst in 1965, kwam het verlies voor 1971 hoofdzakelijk op rekening van de

christen-democraten en socialisten. Het stemmenverlies was spectaculair bij de grootste politieke formaties in het Vlaamse en Franstalige landsgedeelte, respectievelijk de C.V.P. en de P.S.B.

De verschuivingen ten voordele van de zgn. communautaire partijen verliepen verschillend in drie regio's. Vanaf 1968 kreeg het Rassemblement Wallon (R.W.) vooral stemmen van de socialisten (P.S.B.) en de liberalen (P.L.P.). Het F.D.F. bedreigde aanvankelijk de Franstalige vleugels van de drie traditionele partijen maar vanaf 1971 leed hoofdzakelijk de P.L.P. nog onder het succes van die partij (Frogner, 1973). Daarentegen stond de C.V.P. in Vlaanderen vooral onder druk van de Volksunie. Volgens Hill, die de verkiezingen tussen 1961 en 1971 grondig analyseerde, zouden de Volksunie en de P.V.V. in Vlaanderen overwegend de middenklassen van de katholieke bevolking aangetrokken hebben. Hill schat dat 48 % van het kiezerskorps van de Volksunie en 20 % van de P.V.V.-kiezers toen uit C.V.P. rangen kwamen. De opgang van de Volksunie was echter ook te danken aan de nieuwe (jonge) kiezers die disproportioneel veel (25 %) voor die partij stemden (Hill, 1974: 49-51). Samenvattend kan men met Zolberg besluiten dat de periode 1961-1971 vooral gekenmerkt werd door een veranderd kiesgedrag bij de nieuwe kiezers en door verschuivingen in de middenklassen. Naast de communautaire problematiek - - gekristalliseerd in de taalstrijd in Vlaanderen en de economische achteruitgang van Wallonië - - zou bij de jonge kiezers een toenemend antiklericalisme en een protest tegen het traditioneel politiek bedrijf meegespeeld hebben (Zolberg, 1975: 58-61; Billiet, 1982a: 85-86).

Die electorale verschuivingen resulteerden in een duidelijke vernauwing van het electoraal kanaal in de katholieke zuil, vooral dan in Vlaanderen. Een aantal kerkelijk praktizerenden en leden van katholieke organisaties steunden niet langer "hun" politieke partij. Dit blijkt uit een paar studies waarin de relatie tussen kerksheden en partij-keuze onderzocht werd (Claes, 1984: 67-71). De Wachter (1965) schatte het aantal regelmatig praktizerend katholieken onder de C.V.P.-kiezers op 75 %. Maar ook bij de Volksunie-kiezers was het aandeel van de regelmatig praktizerenden vrij hoog (61 %) in vergelijking met de P.V.V. (50 %) en de B.S.P. (42 %). De schattingen van Delruelle e.a. (1968) liggen nog hoger (1) maar de verschillen tussen de partijen zijn van dezelfde orde. Hieruit blijkt dat de Vlaamse praktizerende katholieken in de beschouwde periode hun stemmen grotendeels verdeelden over twee politieke partijen. In Wallonië kwam zo'n uitgesproken

tweede keuze-partij voor katholieken niet voor. De Volksunie werd naast de C.V.P. een aanvaardbare partij voor katholieke kiezers. Maar de C.V.P. bleef een bevoorrechte positie bekleden in het zuilennetwerk: de politici in de besturen van zuilorganisaties behoorden vrijwel uitsluitend tot de C.V.P..

De politieke waarnemers waren van oordeel dat de afnemende kerksheid na 1971 zou uitmonden in een verdere aftakeling van de christen-democraten, deze keer ook ten voordele van de liberalen en de socialisten. Het katholiek electoraal kanaal wist zich echter te herstellen.

7.2. De restauratie van de christelijke partij(en) tijdens de jaren zeventig

Na 1971 groeiden de taalvleugels van de nationale partijen steeds verder uiteen tot autonome partijen. In het kader van onze probleemstelling lijkt het aangewezen om de evolutie na te gaan van de Vlaamse en Franstalige partijen afzonderlijk (2). Omwille van de vergelijking met het referentiejaar 1961 waar alleen de verdeling over de Vlaamse en Waalse kantons kan worden gebruikt, wordt de verdeling van 1971 twee keer gegeven; eerst volgens Vlaamse en Waalse kantons (1971a) en daarna volgens taalstelsel (1971b). Deze laatste dient dan als referentiejaar voor de periode na 1971. Verschillende kleinere partijen (U.R.D.T./R.A.D., communisten en extreem links) die in het licht van onze probleemstelling van weinig belang zijn, worden niet vermeld.

We bekijken eerst de evolutie tussen 1971 en 1979. De hypothese van de succesvolle vervanging van het kerks collectief bewustzijn door de sociaal-culturele christenheid was o.m. geïnspireerd door het herstel van de christelijke volkspartijen tussen 1974 en 1979 en steunde vooral op een analyse van 'Voorspoed door Moed' en een aantal uitspraken van prominente leden van zuilorganisaties. Alhoewel de evolutie van verkiezingsuitslagen geen rechtstreekse gevolgtrekkingen toelaat over de motieven van de kiezers, kan men wel onrechtstreeks en in beperkte mate de plausibiliteit van de vermelde hypothese op nog een andere wijze toetsen. Men kan minstens verwachten dat op de momenten van succes het "beeld" van de C.V.P./P.S.C. duidelijk getekend werd door de schema's van de sociaal culturele christenheid: "vrije keuze", "Gemeinschaft" en "harmoniemodel". Bovendien mogen andere plausibele

verklaringen van het succes van de christen-democraten de geformuleerde hypothese niet tegenspreken. Uiteraard is voorzichtigheid geboden bij het interpreteren van stemverschuivingen omdat het verlies van de ene niet noodzakelijk rechtstreekse winst van een andere partij impliceert. De verschuivingen kunnen complex zijn.

Er zijn enkele studies gepubliceerd waarin de politieke partijen in 1974 en 1978 getypeerd worden op basis van hun programma's en van interviews met partijleiders. Frogner en Delfosse (1974) hebben onderzocht hoe de verschillende politieke partijen zich aandienen op de vooravond van de parlementsverkiezingen van 10 maart 1974. Zij onderwierpen het beschikbare materiaal aan een semiotische inhoudsanalyse en een factoranalyse (Frogner en Delfosse, 1974: 413-422). Uit de resultaten blijkt dat de C.V.P. en de P.S.C. in 1974 onderling sterk op elkaar geleken en samen verschilden van de andere partijen wat hun ethisch profiel betrof: vrijheid van onderwijs, geen pluralistische school, respect voor het privé-leven van leerkrachten binnen bepaalde grenzen, geen legalisering van abortus, sociaal-pedagogische toelage voor thuisblijvende moeders, en geen gelijke rechten voor ongehuwde moeders. De verschillende communautaire partijen vertolkten weliswaar afwisselend een of ander van deze standpunten doch ze vertoonden niet zo'n uitgesproken profiel. Wat de verdediging van privé-bedrijven aanging, bevonden C.V.P.-P.S.C. zich in elkaars gezelschap tussen liberalen en socialisten, maar voor de overige sociaal-economische thema's zaten ze samen dichter bij de liberalen dan bij de socialisten. Op institutioneel vlak onderscheidde de P.S.C. zich met haar centralisme sterk van de C.V.P. (Frogner en Delfosse, 1974: 416-423). Met het programma "Voorspoed door Moed" en met de blikvanger "Meer dan ooit Tindemans: omdat mensen belangrijk zijn", speelde de C.V.P. in 1977 eveneens sterk in op de thema's van de sociaal-culturele christenheid. Tindemans verscheen toen als de exponent van het zgn. ethisch réveil, de betrouwbare vertolker bij uitstek van een aantal christelijke waarden die door alle andere partijen zouden bedreigd worden (Witte en Lagrou, 625-626, 634-636).

Andere factoren die het succes van de christen-democraten, in het bijzonder de C.V.P. in 1974 en 1977 kunnen verklaren komen thans aan bod. In het begin van de jaren zeventig voltrok zich een succesvolle wijziging van de partijkaders. Het kan niemand ontgaan dat de opgang van de C.V.P. samenviel met het voorzitterschap van Martens, een figuur met uitgesproken Vlaams imago (afkomstig uit de Vlaamse volksbeweging) en een uitgetekende visie op de staatshervorming

Tabel 1. Stemmenpercentages van een aantal politieke partijen voor de parlementsverkiezingen (Kamer) van 1971 tot 1981 en de Europese verkiezingen van 1979 en 1984 per taalstelsel.

Politieke Partijen	Parlementsverkiezingen								Europese verkiezingen	
	1961 (a)	1971a (a)	1971b	1974	1977	1978	1981	1979	1984	
V Christen Dem.	50.9	37.8	37.9	40.1	43.9	43.7	32.0	48.1	32.5	
L Socialisten	29.7	24.5	24.3	21.8	21.9	20.7	20.5	20.9	28.1	
A Liberalen	11.6	16.3	16.1	17.2	14.3	17.3	21.3	15.3	14.2	
A Volksunie	5.9	18.8	19.4	17.4	16.8	11.7	16.2	9.7	13.9	
M Vlaams Blok	-	-	-	-	-	2.3	1.8	1.0	2.1	
S Agalev	-	-	-	-	-	0.3	3.9	2.3	7.1	
F Christen Dem.	30.1	20.5	19.4	21.5	24.0	25.2	18.0	21.2	19.5	
R Socialisten	47.1	34.4	31.1	33.4	34.4	32.3	32.1	27.4	34.0	
A Liberalen	11.8	17.5	13.7	12.4	17.4	15.2	21.6	18.6	24.1	
N R.W. (+P.W.E.)	-	21.0	15.7	14.1	8.7	17.5	4.3	19.7	2.3	
S F.D.F.	-	-	14.5(b)	12.2(b)	10.0	6.2	6.2	6.4	6.4	
Ecolo	-	-	-	-	-	1.5	6.3	5.1	9.9	

Bron: FRAEYS, 1961: 394; 1974: 525-529; 1977: 504-509; 1979: 414-415; 1981: 590-594. Eigen berekeningen voor 1971, 1974 en 1977.

(a) Vlaamse of Waalse kantons zonder Brussel-Halle-Vilvoorde

(b) Kartel F.D.F. en Brusselse Franstalige liberalen

(federalisme met sterk centraal gezag). Een belangrijk gedeelte van de C.V.P.-jongeren kon toen in de partijkaders worden opgenomen zodat de partij te voorschijn kwam als een dynamische jonge partij met toekomst, met promotiekansen voor dertigers en met een sterke nadruk op het welzijnsbeleid, d.w.z. de waarborg van de christelijke organisaties in de "zachte" sector. Tijdens de jaren zeventig slaagde de C.V.P. er zeker in om de nieuwe jonge kiezers terug aan te spreken, wellicht ten nadele van de Volksunie. De communautaire tegenstellingen waren toen overigens grondig in aanschijn veranderd. De culturele autonomie was grotendeels verworven en de emotionele geladen taalstrijd was, met uitzondering van de problemen Brussel en Voeren, achter de rug. De politieke discussies werden beheerst door de abstracte thema's uit de staats Hervorming die volgens verscheidene opiniepeilingen een groot deel van de publieke opinie nauwelijks beroerden (Billiet, 1982b: 467-469). Ondanks de omstandigheid dat de communautaire tegenstellingen in deze nieuwe vorm voor een groot deel het politieke discours beheersten, werd de massa kiezers er niet sterk door bewogen met als gevolg dat de verschuivingen tussen C.V.P. en Volksunie veeleer beperkt bleven. Vermoedelijk haalde de P.S.C. in Wallonië een bijkomend voordeel uit haar staatsbehoudende opstelling.

Heel bewust werden de verkiezingen in 1978 buiten beschouwing gelaten. Ten overstaan van 1977 is in 1978 reeds een verschuiving waar te nemen die echter niet in de procentuele verdeling van de stemmen tot uiting komt, omdat de C.V.P. van de Volksunie won wat ze aan de P.V.V. verloor. In tegenstelling tot 1977 stond de verkiezing van 1978 immers wél in het teken van de communautaire spanningen die terug gevoeliger lagen en die voor een mobilisatie van de Vlaamse strijdorganisaties, hun achterban en de partijkaders hadden gezorgd, (de poging tot Egmont-pact met vooral het gevoelsgeladen probleem Brussel: "de zorg voor de Brusselse Vlamingen in de voorhoede"). Aangezien de Volksunie net regeringsverantwoordelijkheid had gedragen en vooral de kiezers van die partij tegen het Egmont-pact gekeerd waren (Billiet, 1982b: 468) kreeg deze partij een zware klap ten voordele van de C.V.P. én van het Vlaamse Blok. In de Vlaamse katholieke kranten "De Standaard" en "Gazet van Antwerpen" werd de C.V.P. trouwens opvallend naar voren geschoven als de voorname waarborg van de Vlaamse belangen. In tegenstelling tot voor Egmont was voor de Volksunie geen goed woord meer over (Bouveroux, 1981). De winst van de C.V.P. werd volgens politieke waarnemers echter tenietgedaan door een verschuiving ten voordele van de Vlaamse liberalen die

uitdrukkelijk het thema van de belastingsverminderingen bespeelden (Fraeys, 1979: 322; Deweerdt, 1979: 203).

Dat de C.V.P. in 1978 (tijdelijk) een uitgesproken Vlaams profiel vertoonde, wordt ook bevestigd door de studie van Capron en Kruseman (1982). Deze onderzoekers hebben voor de verkiezingen van 1978 nogmaals de profielen van de politieke partijen onderzocht en deze vergeleken met de bevindingen van Frogner en Delfosse uit 1974. Uit hun correspondentie-analyse blijkt dat de tegenstelling tussen C.V.P./P.S.C. enerzijds en de andere partijen anderzijds rond het ethisch profiel van 1974 gewijzigd was tot een tegenstelling tussen de twee regionale dominanten, de C.V.P. in Vlaanderen en de P.S. (Parti Socialiste) in Wallonië (Capron en Kruseman, 1982: 39-44). In 1978 stond het ethisch profiel dus niet langer centraal. Opvallend is overigens dat in Wallonië minder verschuivingen plaats hadden dan in Vlaanderen waar het Egmontpact veel gevoeliger lag.

Men kan de uitslag van 1978 interpreteren als een beginnende achteruitgang die tijdelijk gecompenseerd werd door een uitzonderlijke winst. Dit zou betekenen dat de middenklassen en hogere kaders in het licht van de economische crisis in 1978 werden aangesproken door materiële argumenten (belastingsvermindering), een trend die zich ook in 1981 zou verderzetten. Op het eerste gezicht lijkt dit te worden tegengesproken door het succes van de C.V.P. bij de Europese verkiezingen na 1979, maar dit is niet het geval. Vooreerst is het denkbaar dat het materiële argument (minder belastingen) geen rol speelde op Europees vlak maar veeleer het behoren tot een "grote" formatie zodat de P.V.V. tijdelijk weer terrein verloor aan de C.V.P. Vervolgens moet men rekening houden met een uitgesteld Tindemans-effect in 1979 (983.000 voorkeurstemmen). Voor het eerst konden velen uit de katholieke bevolkingsgroep buiten Antwerpen hun voorkeur uitdrukken voor hun symbool. Tenslotte blijkt dat de P.S.C. in Wallonië in 1979 al niet meer in de lift zat. Rond 1980 werden de christelijke partijen vermoedelijk minder aantrekkelijk voor o.m. de hogere inkomensklassen die tijdens de economische crisis hun materiële welvaart wilden veilig stellen. Deze groepen hadden aan de thema's van de sociaal-culturele christenheid geen boodschap meer. De versmalling van het electoraal kanaal gebeurde na 1980 echter niet alleen aan die zijde van het katholieke volksdeel.

7.3. De versmalling van het electoraal kanaal na 1980

De parlamentsverkiezingen van 8 november 1981 waren een ramp voor de christen-democraten (zie tabel 1). De C.V.P. kreeg voor de Kamer 281.873 minder stemmen dan in 1979. Bij de P.S.C. bedroeg het negatief verschil min 162.098. Daarbij moet opgemerkt worden dat er 511.489 kiezers meer ingeschreven waren dan in 1978, hoofdzakelijk ten gevolge van de verlaging van de kiesgerechtigde leeftijd tot 18 jaar (dit was in 1979 reeds het geval voor de Europese verkiezingen). Het kiezerskorps bestond naar verhouding uit meer jonge kiezers dan in het verleden. Rekening houdend met die toename van kiesgerechtigden verloor de C.V.P. één vierde van haar (potentiële) aanhang (De Jonge, 1981: 780, 785, 788). De christen-democraten kenden hiermee de grootste terugval sinds de tweede wereldoorlog en bereikten met respectievelijk 32.5 % (C.V.P.) en 19.5 % (P.S.C.) een historisch dieptepunt, terwijl de liberalen hun beste resultaat boekten (Frogner, 1982: 131). Daardoor kwamen de drie traditionele politieke families op niveau van het Rijk voor het eerst dicht bij elkaar te staan wat hun aanhang betreft, namelijk 26.4 % voor de christen-democraten, 25.1 % voor de socialisten en 21.3 % voor de liberalen. De terugval die groter was dan werd verwacht, veroorzaakte in de C.V.P. tal van reacties. Er kwamen duizenden brieven aan het adres van de leiding. Het partijsecretariaat organiseerde een leden-enquête. Deze was samen met de analyse van pre-electorale peilingen materiaal voor een evaluatie-rapport opgesteld door een speciale werkgroep o.l.v. Bob Gijs.

Volgens dit rapport zouden de nieuwe kiezers (jongeren) meer dan de anderen gestemd hebben voor de groenen (Agalev). Ook de S.P. zou een groter succes gekend hebben bij deze categorie. Het aandeel van de C.V.P. lag bij de jonge kiezers gevoelig lager dan bij de andere geledingen. Agalev werd als de voornaamste bedreiging beschouwd voor de C.V.P. bij de jongere generaties kiezers, vooral omdat vermoed kon worden dat die partij succes had bij die jongeren die in het verleden "normaal" bij de C.V.P. terechtkwamen (we komen hier verder op terug aan de hand van onderzoeksgegevens). De voormalige kiezers die de C.V.P. verlieten zouden in de eerste plaats naar de P.V.V. en vervolgens naar de Volksunie gegaan zijn. Agalev trok (nog) relatief weinig voormalige C.V.P.-kiezers aan (Document, 1984: 370). Een S.P.-rapport komt tot een gelijkaardige conclusie m.b.t. de vroegere kiezers. De groenen zouden vooral de jongeren aangesproken hebben alhoewel

ook de S.P. haar grootste vooruitgang boekte bij de nieuwe kiezers (Willockx, 1982: 5-12).

Na 1981 werd wel een en ander op gang gebracht in de partij: o.m. een duidelijker onderscheid tussen regering en partij; regeringsafwijkende standpunten van de fractieleider in de Kamer (zonder gevaar voor de regering); uitgave van het versluierd C.V.P.-blad Topics; vernieuwing van het ledenblad "Zeg"; opstelling van nieuwe ideologische profielen (het nieuwe thema "Rentmeesterschap" : evangelisch én groen); een beroep op wetenschappers van de katholieke universiteiten om mee te werken; imiteren van acties van de groenen (fietsstocht in Gent voor betere fietspaden), enz. De Europese verkiezingen van 1984 brachten echter weinig verbeteringen t.o.v. de parlementsverkiezingen van 1981 (tabel 1). In Wallonië bleken de drie traditionele partijen erop vooruit te gaan ten nadele van de communautaire partijen. De P.S.C. kende nochtans slechts een lichte stemmenwinst. Bij de socialisten en liberalen viel trouwens het succes op van Happart (234.996 voorkeursstemmen) en Nols (90.969) beide aan de top van de Franstalige hitparade. Weer valt het succes op van de groenen, wat trouwens nog meer het geval was in Vlaanderen. Vermoedelijk had de C.V.P. stemmen terug gewonnen van de Volksunie en vooral van de liberalen maar er deze keer ook verloren aan de S.P. en vooral aan Agalev. Het is de vraag of de grote winst van de S.P. (Van Miert-effect met 496.063 voorkeursstemmen en inspelen op de kernraketten) weer hoofdzakelijk afkomstig was van nieuwe kiezers dan wel van vroegere C.V.P.-aanhangers. Overigens mag een rechtstreekse uitwisseling tussen P.V.V. en S.P. niet helemaal uitgesloten worden en is het mogelijk dat de C.V.P. tot op heden nog weinig kiezers aan de S.P. afstond. Peilingen in de loop van april 1985 uitgevoerd, voorspellen een verdere terugval van de C.V.P. bij de komende parlementsverkiezingen (nog slechts tot 27 à 28 % van de stemmen in Vlaanderen).

8. Het toenemend politiek pluralisme binnen de katholieke zuil

We spitsen verder de aandacht toe op de C.V.P. omdat de discrepantie tussen een sterk ingeplante zuil met soms tot 70 % van de dienstverlening enerzijds, en een zeer vernauwd electoraal kanaal anderzijds, in Vlaanderen het grootst is. Waar

worden de christen-democraten, vooral de C.V.P. in Vlaanderen, bedreigd ?

8.1. De meervoudige bedreiging van het katholieke electoraal kanaal

In het C.V.P.-document worden de volgende oorzaken van de nederlaag aangewezen: de verstarring en bureaucratisering van de partij door de jarenlange machtsuitoefening; een onvoldoende duidelijk christelijk en sociaal-economisch profiel; het te weinig inspelen op nieuwe waarden en stromingen (Vrede, Nicaragua enz.) maar evenzeer de afwezigheid van klare traditioneel-ethische stellingnames; onvoldoende aanwezigheid in de katholieke organisaties; personencultus bij de kiescampagnes; verdeeldheid aan de top (Document, 1984: 371-378). Wie dit gewetensonderzoek aandachtig leest bemerkt al vlug dat verscheidende van de oorzaken op tegengestelde maatschappelijke groepen betrekking hebben zodat door het inspelen op de wensen van de enen de andere geledingen worden afgestoten. Hoe kan men immers tot klare traditioneel-ethische stellingnames (bv. C. De Clercq) komen zonder tegelijk de jongeren en sommige vrouwengroeperingen op stang te jagen ? En als C.V.P.-ers zoals "groenen" op de fiets kruipen, de premier inclusief, om het gemeentebestuur aan te klagen, dan is de kans bijzonder groot dat de eigen gemeentemandarissen gevisieerd worden. Waar tijdens de jaren zestig de bedreiging hoofdzakelijk afkomstig was vanuit de communautaire tegenstellingen, vermengd met enig antiklerikalisme en ongenoegen tegenover het traditionele politiek bedrijf - - wat hoofdzakelijk de Volksunie, en de liberalen ten goede kwam - - lijkt de huidige teruggang van de C.V.P. op meerdere maatschappelijke geledingen betrekking te hebben en zelfs actieve kerkse leden van christelijke organisaties en groeperingen te raken.

In de mate dat de komende jaren in het teken zullen staan van de vernieuwing van de sociale zekerheid, de overheidsuitgaven en het scheppen van werkgelegenheid door economische groei met goedkopere arbeid, zullen de hogere inkomenscategorieën in de katholieke wereld voor wie het behoud van de materiële welvaart centraal staat, gelokt worden door een neo-liberalisme zoals dit in de P.V.V., vertolkt wordt. De liberalen zijn erin geslaagd om een progressief imago op te bouwen en de sociale verworvenheden van de verzorgingsstaat, zoals die verdedigd worden door de arbeidersbeweging, voor te stellen als een

verouderde aanpak die arbeidsvernietigend en initiatiefdodend werkt. De "Staat" moet afgebouwd worden ten voordele van de individuele vrijheid op alle domeinen. Uiteindelijk zal iedereen daar van profiteren, zo wordt gezegd. De voordelen van zulke aanpak zijn "zeker" en onmiddellijk voelbaar voor al wie het goed heeft, tewerkgesteld is, geen gehandicapten, bejaarden of zware zieken heeft in het gezin. Voor de anderen zijn er meer risico's en valt het af te wachten. De omstandigheid dat liberale en C.V.P.-economen weinig verschillen wat de diagnose en remedies aangaat (o.m. de columns van Van Rompuy in Knack), maakt de uittekening van een specifiek sociaal-economisch profiel in de C.V.P. bijzonder moeilijk. De correcties vanuit het A.C.W. (vergelijk de hervormingsplannen van Dehaene en Verhofstadt i.v.m. de Sociale Zekerheid) geeft de vermelde welvarende groepen weinig argumenten om de C.V.P. te steunen, tenzij er andere dan sociaal-economische banden kunnen hersmeed worden. Als daarentegen de orthodoxe economen gevolgd worden, komt niet alleen de christendemocratische eigenheid in het gedrag, maar wordt bovendien de druk groot vanuit de achterban van het A.C.W.

Vermoedelijk werden tot in 1984, o.m. door de onvoorwaardelijke trouw van de A.C.W.-top, vanuit de A.C.W.-aanhang de meest trouwe C.V.P.-kiezers geleverd. Daar dreigt nu een einde aan te komen. Aan Waalse zijde heeft de M.O.C.-leiding het politiek pluralisme van haar leden aanvaard en heeft de politieke beweging binnen de M.O.C. "Solidarité et Participation" zich omgevormd tot een politieke partij (Lantier, 1984a). Naast het ongenoegen i.v.m. het sociaal-economisch beleid en het afwijzen van het centralisme in de P.S.C. (de communautaire reflex), heeft deze beweging juist banden met de zgn. nieuwe stromingen (Vredesbeweging, christelijke basisgroepen, dopperscomité's, nieuwe coöperatieven). In Vlaanderen lijkt de A.C.W.-top gerustgesteld na de algemene bevraging over de relatie tussen A.C.W. en politiek omdat de meerderheid "slechts" meer macht binnen de C.V.P. zou verlangen (Weyns, 1984a, 1984b). Wie de geschiedenis bekijkt (zie de bijdrage over Kerk en Politiek in deze bundel) zal echter beseffen dat zo'n scherpere profilering van de standen al even bedreigend is voor de C.V.P. als een zelfstandige politieke opstelling van de christelijke arbeiders. Zo'n profilering is in de huidige context wellicht onmogelijk. De verwickelingen i.v.m. de vredesbetoging van 17 maart 1985 en de houding van de A.C.W.-leiding tonen al duidelijk de grenzen van die strategie. Door de trouw aan de C.V.P. zo duidelijk te demonstreren en zich van de vredesbetoging te distancieren lijkt de A.C.W.-top een belangrijk deel van haar basis die zich gedurende jaren

geëngageerd heeft in de plaatselijke vredesbeweging, te verliezen. Door de vele A.C.W.-betogers werd de C.V.P. bijzonder scherp op de korrel genomen.

Door het verkeerd inschatten van de situatie aan de basis vanwege de A.C.W.-leiding, heeft de strekking die voor een zelfstandige arbeiderspartij ijvert, onverwachtse (en ongewilde) steun gekregen. De Werkgroep Kongresbesluiten (W.K.B.), een politieke beweging van militanten en vrijgestelden binnen het A.C.W., die naar analogie met "Solidarité en Participation" een politiek A.C.W.-programma verdedigt, heeft zich in maart 1985 omgevormd tot de "Werkgroep Kristelijke Arbeiderspartij" (W.K.A.P.). Deze wil de weg naar een zelfstandige partij effenen. Anderen uit de W.K.B. vormden midden april 1985 het "Progressief Akkoord van Kristenen en Socialisten" (P.A.K.S.) en krijgen een paar verkiesbare plaatsen op S.P. lijsten toegewezen. Vanuit die positie willen zij autonoom een zgn. A.C.W.-programma verdedigen zodat reeds in december 1985 een electoraal alternatief buiten de C.V.P. aanwezig is.

De S.P. tracht ondertussen ook christelijke arbeiders en intellectuelen aan te trekken door de doorbraak-strategie. In eerste instantie heeft dit geleid tot het inschakelen van afgestudeerden van de Katholieke Universiteit (juristen, economen, sociologen) in de eigen studiediensten en het plaatsen van onafhankelijke kandidaten op "open lijsten" (o.m. de priester J. Ulburghs, verkozen Europarlementslid) (Govaert, 1985; Lantier, 1984; Preneel, 1981; Govaert, 1982). De nieuwe S.P.-elite die haar lot deels met de doorbraak-operatie verbonden heeft in het besef dat de S.P. om demografische redenen alleen kan groeien door katholieken aan te trekken, blijkt ook bereid om bij de volgende verkiezingen kartel te vormen met het P.A.K.S. De kans bestaat echter dat juist het P.A.K.S.-initiatief de verdere ontplooiing van de K.A.P. zal bemoeilijken omdat erdoor aangetoond wordt hoe weinig speelruimte er is tussen S.P. en C.V.P. De K.A.P. zal er o.i. slechts in slagen om haar zelfstandigheid te behouden door zeer sterk "een" christelijk imago op te bouwen rond de ethische thema's van de zgn. "nieuwe stromingen" waarover in het C.V.P.-document sprake. Maar hierdoor vermindert de afstand tot de groenen.

Terecht voelt de C.V.P. zich momenteel vooral bedreigd door Agalev en vrezen zowel de S.P. als de Volksunie door die partij en hun opgang belemmerd te worden. Er zijn tekenen dat katholieke jongeren en A.C.W.-ers werkzaam in de zgn. "zachte sectoren" in eerste instantie door de groene beweging

aangesproken worden en het is de vraag of daar in 1985 reeds verandering in komt ten voordele van de S.P. In verscheidene studies wordt erop gewezen dat Agalev in Vlaanderen voor een belangrijk gedeelte gedragen wordt door geëngageerde leden van christelijke organisaties en "progressieve" christenen die zich niet herkennen in de traditionele partijen (Stouthuysen, 1983: 372-375). Het electoraat van Agalev zou volgens Deschouwer en Stouthuysen overwegend bestaan uit jongeren (-35 jaar) met een diploma van minstens hoger middelbaar onderwijs en overwegend werkzaam in de overheidssector of als professionelen in de "zachte sectoren". De buitenkerkelijke christenen en vrijzinnigen zouden er disproportioneel hoog vertegenwoordigd zijn (Deschouwer en Stouthuysen, 1984: 12-13). De militanten komen veelal uit gezinnen met kerkse ouders en vermoedelijk dus ook uit het katholiek onderwijs (Deschouwer en Stouthuysen, 1984: 15). Ecolo zou in Wallonië eveneens de beter geschoolden en jongeren aanspreken en ook de vrouwen zouden er beter vertegenwoordigd zijn dan de mannen (Mahoux en Moden, 1984: 31).

De steekproefomvang uit het onderzoek van Deschouwer en Stouthuysen is te gering om er betrouwbare conclusies uit te trekken. Wij beschikken echter over een aantal onderzoeksgegevens die wel op meer specifieke populaties betrekking hebben maar omwille van de grotere steekproefomvang meer betrouwbare gevolgtrekkingen voor die populaties toelaten. Vooreerst een onderzoek bij een duizendtal maatschappijkritische christenen verenigd op het congres "Wegen naar bevrijding" (mei 1980) dat georganiseerd werd door een veelheid van christelijke basisgroepen. Op basis van de antwoorden op een aantal vragen over ideologie, kerkelijke praktijken en lidmaatschappen, werd een typologie van christenen geconstrueerd. Het is interessant om de politieke voorkeur per type na te gaan (Billiet, 1981). Op de ganse groep deelnemers (N=995) had slechts 18.4 % een voorkeur voor de C.V.P. tegenover 67 % voor Agalev (vergelijk met 4 % bij de Vlaamse bevolking in 1981) en 32.6 % voor de S.P.. Deze percentages variëren sterk naargelang de types zoals blijkt uit tabel 2.

De C.V.P. scoort nog het hoogst bij het eerste type dat overigens opvallend veel geestelijken en religieuzen bevat. Maar het is nog lager dan in de doorsnee bevolking. Bij de niet praktizerende leden van basisgroepen vindt men geen C.V.P.-aanhangers terug. Bij degenen met een linkse ideologie (o.m. Kristenen voor het Socialisme) is de voorkeur voor Agalev het laagst (ten voordele van S.P. en andere linkse partijen).

Deze gegevens convergeren met de bevindingen van Deschouwer en Stouthuysen in zover dat de aanwezigen op het congres "Wegen naar bevrijding" overwegend jonger waren dan 40 jaar (73.1 %), minstens hoger middelbaar onderwijs volgden (92.5 %) en beroepen uitoefenden in het onderwijs, gezondheidszorg en welzijnssector (40.4 %).

Tabel 2. Percentage met voorkeur voor de C.V.P. en voor Agalev bij een aantal types van christenen (Samenkomst "Wegen naar Bevrijding", mei 1980)

Type (*)	N	% pro CVP	% pro Agalev
Niet-linkse kerksen die geen lid zijn van basisgroepen	261	21.5	63.7
Niet-linkse onkerksen die geen lid zijn van basisgroepen	63	1.5	77.2
Linkse onkerksen die geen lid zijn van basisgroepen	82	3.6	54.8
Niet-linkse kerksen die lid zijn van basisgroepen	55	10.6	64.8
Niet-linkse onkerksen die lid zijn van basisgroepen	21	0.0	81.0
Linkse onkerksen die lid zijn van basisgroepen	88	0.0	40.2

(*) Enkel types (samengetrokken over andere kenmerken) waarvoor N > 20.

Umans onderzocht in 1984 bij leerlingen uit het laatste jaar van het Niet Universitair Hoger Onderwijs in de provincie Antwerpen o.m. de relatie tussen stemgedrag (gemeenteverkiezingen 1982) en kerksheid (Umans, 1985). Er blijkt een positieve

relatie te bestaan tussen kerksheid en C.V.P.-voorkeur, doch voor die ganse groep jongeren scoort Agalev even hoog als de C.V.P. Het is de eerste partij bij de onregelmatig praktizerenden en de tweede na de C.V.P., bij de kerksen. Overigens blijkt Agalev het bijzonder goed te doen in het artistiek (50.9 %), het paramedisch (27.6 %) en sociaal hoger onderwijs (24.6 %). Ook scoort Agalev relatief hoog bij leden van katholiek jeugdbewegingen, vooral bij de scouts (Umans, 1985: 44, 55).

Tabel 3. Percentage stemmen voor enkele partijen bij leerlingen van het NUHO volgens kerksheid (gemeenteverkiezingen 1982)

Partij	niet praktiserend	onregelmatige kerkpraktijk	regelmatige kerkpraktijk	samen
C.V.P.	6.7	14.3	<u>40.0</u>	20.2
S.P.	<u>30.3</u>	17.8	<u>6.6</u>	17.0
P.V.V.	20.2	17.5	9.6	15.8
Volksunie	4.5	12.0	14.0	11.2
Agalev	2.2	<u>21.4</u>	19.2	20.2
N (100 %)	89	127	135	351

Bron: Umans, 1985: 71.

Uit een niet gepubliceerde enquête bij 174 kandidatuurstudenten in een faculteit van de K.U.Leuven (november 1981) blijkt tenslotte dat binnen die particuliere groep 42.5 % een stem had uitgebracht op een Agalev-lijst hetzij voor Kamer, Senaat of Provincie. De C.V.P. kwam slechts op de vierde plaats met 14.4 %, na de Volksunie (27.0 %) en de S.P. (24.1 %). Bij degenen die slechts voor één partij stemden (N=117) kwam Agalev vooraan (18.4 %) gevolgd door de Volksunie (16.7 %) en de C.V.P. (10.3 %). Interessant is echter dat in deze groep "zuivere stemmers" Agalev bijzonder hoog scoorde (40 %) bij de vrouwelijke kerkse leidsters van katholieke jeugdbewegingen (N=15), een categorie waar de C.V.P. vermoedelijk traditioneel hoge cijfers haalde.

Eén en ander laat vermoeden dat de christelijke spiritualiteit ("Stil leven") van de grondleggers van Agalev (sommigen spreken van "Wijk- en Wereldgeneratie") sterk aanspreekt bij

katholieke jongeren met een ethische bewogenheid (Buyle, 1985; Knack, 1985; De Ridder, 1981). De moreel-godsdienstige vorming in het katholiek onderwijs en de jeugdbewegingen is gericht op een waardenbeleving waaraan de C.V.P. volgens die jongeren, niet (meer) beantwoordt. Dat die partij na 1980 de jonge kiezers die traditionaal haar rangen vervoegden niet meer aansprak, ligt gedeeltelijk aan het feit dat zij niet christelijk genoeg geacht wordt. De aantrekkingskracht van Agalev voor professionelen uit de "zachte sector" impliceert dat een deel van de werknemers in de katholieke zuilorganisaties (onderwijs, verzorgingsinstellingen, cultuur- en welzijnsorganisaties) voor de C.V.P. verloren is.

Samengevat zou de versmalling van het electoraal kanaal hoofdzakelijk op de volgende maatschappelijke groepen betrekking hebben: de hogere inkomensgroepen zoals kaderleden, voor wie het materieel behoud primeert (P.V.V.), vrijgestelden en militanten (hoofdzakelijk mannen) uit het A.C.W. (vooral Landelijke Bediendencentrale, Katholieke Werkliedenbond, Katholiek Arbeidersjeugd) en mannen en vrouwen uit de arbeidersbeweging die zich engageerden in de Vredesbeweging (S.P. of Agalev), professionelen uit de zachte sector en geëngageerde katholieke jongeren (Agalev). De C.V.P.-ontrouwen zijn m.a.w. niet enkel de "cliënten" aan de rand van de zuil.

8.2. Het feitelijk politiek pluralisme van de katholieke zuil- (leden)

Eén en ander heeft voor gevolg dat het politiek pluralisme bij de leden van de katholieke zuil in 1981 een feit werd. We beschikken over enkele onderzoeksgegevens waarin kan worden nagegaan of tussen 1974 en 1981 de aanhang van de C.V.P./P.S.C. ook gedaald is bij de regelmatig praktizerend katholieken die lid zijn van de zuilorganisaties. Enerzijds kunnen de gegevens betreffende praktizerende katholieken uit het CLOPO-onderzoek van 1974 (Frognier, 1974) vergeleken worden met de gegevens uit de enquête van "Le Soir" (1984) die enkel op praktizerende katholieken betrekking heeft. Anderzijds beschikken we over twee vergelijkbare studies over gehuwde vrouwen in Mechelen over (Billiet, 1974) en Aarschot-Diest-Haacht (Loosveldt en Billiet, 1984), waarin gepeild werd naar de politieke voorkeur volgens kerksheden en verzuimdheid.

Uit tabel 4 blijkt dat de achteruitgang van de C.V.P./ P.S.C. in 1981 (en 1984) in vergelijking met 1974 zich zowel situeert bij de kerksen als bij de anderen. Uiteraard vindt men bij de kerksen het meest C.V.P./P.S.C. stemmen, maar hun aantal neemt evenzeer af. Dat dit momenteel in Vlaanderen en Wallonië nog maar rond de 40 % en 30 % bedraagt betekent dat de meerderheid van de kerksen andere partijen steunt.

Tabel 4. Percentage C.V.P. of P.S.C. kiezers of respondenten met voorkeur voor die partijen bij de regelmatig praktizerende katholieken in 1974, 1982 en 1984

Onderzoek	% pro CVP bij praktize- rend katholiek	% pro CVP in steekproef of populatie
Glopo, Frogner, 1974		
Vlaanderen, <u>kiezers</u> , 1974 mannen en vrouwen	58.6 (221)	50.0 (324)
Le Soir, INUSOP, 1984		
Vlaanderen, <u>kiezers</u> , 1981 mannen en vrouwen	42 (1.031)	32.2 ^(a)
Le Soir, INUSOP, 1984		
Vlaanderen, <u>kiesintenties</u> , 1984	39 (1.031)	32.5 ^(b)
Glopo, Frogner, 1974		
Wallonië, <u>kiezers</u> , 1974 mannen en vrouwen	52.4 (60)	23.7 (350)
Le Soir, INUSOP, 1984		
Wallonië, <u>kiezers</u> , 1981 mannen en vrouwen	35 (970)	18.9 ^(c) (970)
Le Soir, INUSOP, 1984		
Wallonië, <u>kiesintenties</u> , 1984	30.0 (970)	19.5 ^(d)

(a) Parlementsverkiezingen, 1981, Vlaamse Kantons

(b) Europese verkiezingen, 1984, Vlaams Kiescollege

(c) Parlementsverkiezingen, 1981, Waalse Kantons

(d) Europese verkiezingen, 1984, Franstalig Kiescollege

Tussen haakjes de absolute aantallen (100 %) waarop de percentages betrekking hebben.

Tabel 5. Percentages vrouwen met voorkeur voor de C.V.P. volgens kerkelijkheid en zuillidmaatschap in 1974 en 1982

Onderzoek	lidmaatschap katholieke organisaties	regelmatige ker- kelijke praktijk		samen
		wel	niet	
Billiet	wel	75.7	28.7	59.9
Mechelen, 1974		(144)	(73)	(217)
Gehuwde vrouwen	niet	32.4	4.8	9.0
+ 30		(34)	(186)	(220)
Samen		67.6	11.2	437
		(178)	(259)	
=====				
Loosveldt-Billiet				
1982	wel	60.8	24.4	44.8
Aarschot-Diest-		(107)	(82)	(189)
Haacht	niet	28.9	5.5	11.8
Gehuwde vrouwen		(76)	(183)	(259)
samen		45.1	11.3	468
		(193)	(275)	

In de veronderstelling dat de twee populaties vergelijkbaar zijn en dat de voorkeur voor de C.V.P. er niet te veel verschilt (3) is tabel 5 verhelderend voor de verschuivingen in politieke voorkeur naar de kenmerken kerkheid en zuillidmaatschap (d.i. minstens lid van één katholieke maatschappelijke organisatie en geen lidmaatschap van socialistische of liberale organisaties).

Als men de cellen onderling vergelijkt binnen elke deeltabel dan heeft men een goed zicht op de relatie tussen partijvoorkeur, kerkheid en zuillidmaatschap. In elke populatie is de C.V.P. voorkeur vanzelfsprekend het grootst bij de kerkse zuilleden. Deze daalt met ongeveer 35 procentpunten als één van de twee voorwaarden (kerks of zuillid) ontbreekt, en met nog eens 20 procentpunten als beide voorwaarden ontbreken. Wanneer men de overeenkomstige cellen van de deeltabellen vergelijkt krijgt men zicht op de subgroepen waar de C.V.P. het meest terrein verloor, met name bij de kerkse leden van

katholieke organisaties (ongeveer 15 procentpunten). Zoals in het onderzoek van "Le Soir" blijkt de C.V.P. bij de meerderheid van kerksen niet meer de voorkeur weg te dragen. Dit zou kunnen betekenen dat de meest stabiele groepen qua stemgedrag aan het verschuiven zijn en dat de zuilbinding niet langer een waarborg is voor een langdurige partijtrouw (de zgn. "long lasting loyalty"). De vaste groep kiezers van de traditionele partijen lijkt sterk geslonken zodat in de toekomst meer belang moet gehecht worden aan krachtige concrete thema's. Tevens kan men verwachten dat er regelmatig grote verschuivingen kunnen optreden.

9. Besluit: Een katholieke zuil zonder electoraal kanaal ?

Terwijl de hoogste leiding van de zuilorganisaties (Vakbond, A.C.W., Caritas Confederatie van Instellingen, Boerenbond, Katholiek Onderwijs, enz.) haar vertrouwen in de christendemocraten blijft demonstreren en haar belangenbehartiging aan die partij toevertrouwt, heeft de meerderheid van de leden, en in een aantal gevallen de middenkaders, vrijgestelden en militanten, een voorkeur voor andere politieke partijen. Uiteraard heeft dit implicaties voor de toekomstige relatie tussen zuil en politieke partij(en).

Vooreerst zijn er in de toekomst conflicten te verwachten indien de C.V.P./P.S.C.-getrouwe leiding van de christelijke organisaties al te uitdrukkelijk de bevoorrechte relatie tot die partij(en) belijden. Kaderleden, vrijgestelden en militanten die zich in andere partijen engageren - en die zijn er nu meer dan vroeger - zullen dit als een bedreiging beschouwen voor hun politieke vrijheid. Een voorbeeld van dergelijke incidenten is de ongevraagde aanwezigheid van een C.V.P.-minister op het Congres van het Verbond der Verzorgingsinstellingen in 1981 om tot steun aan de C.V.P. op te roepen (vlak voor de parlementsverkiezingen). Deze "opdringerigheid" wekte het ongenoegen bij een aantal aanwezigen en in het bestuur. De C.V.P., die in haar diagnose voorstelt om weer aanwezig te zijn in parochies en sociale organisaties, zal moeten ontdekken dat die bevoorrechte positie tot het verleden behoort en dat een uitdrukkelijke aanwezigheid wel eens omgekeerde effecten kan hebben, zeker wanneer dit met een versterkte selectieve controle gepaard gaat. Op beleidsniveau kunnen

deze spanningen zich o.m. vertalen in een weerstand tegen een al te uitdrukkelijke overkoepeling en centralisatie (zoals bijvoorbeeld het Verbond der Verzorgingsinstellingen tegenover de Caritas Catholica koepel na 1981). Op de tweede plaats zullen de zuilorganisaties en -diensten die in een aantal gevallen in Vlaanderen tot 70 % van het aanbod verschaffen, andere politieke kanalen moeten zoeken voor hun belangenverdediging en is in de toekomst te verwachten dat het onderscheid tussen christelijke organisaties (60-70 %) en C.V.P. (beneden 30 %) duidelijker beklemtoond wordt. Te verwachten valt dat een aantal lijnen minder via de C.V.P. zullen lopen maar eerder rechtstreeks via de administraties en de kabinetten. In de mate dat katholieke zuilorganisaties door de bevolking gewenst worden en dat ze omwille van hun imago en hun dienstverlening goed in de markt liggen, zullen andere politieke partijen die zich bewust zijn van een zekere katholieke achterban, ijveren om ook de belangen van deze organisaties te mogen verdedigen en erover waken ze zeker niet voor het hoofd te stoten. Inzake onderwijs poogt de Volksunie dit reeds lang. Van P.V.V.-zijde gaat nog nauwelijks een bedreiging uit voor de katholieke organisaties. De S.P. is voorzichtig, alhoewel zich enige druk laat voelen vanwege de vrijzinnigen die vrezen door het geflirt met christenen niet meer politiek aan hun trekken te zullen komen.

Alhoewel verscheidene partijen principieel voor ontzuiling gewonnen zijn, blijft men zich bewust van de gevaren van activiteiten in die richting. Van C.V.P.-zijde zal immers elke poging tot ontzuiling geïnterpreteerd worden als onverdraagzaamheid en zal gepoogd worden om de concurrerende partijen kleur te laten bekennen op de levensbeschouwelijk-ethische kwesties (internaten van het Vrij Onderwijs, Pausbezoek, ...). Wellicht kunnen de christelijke organisaties in de mate dat ze een groot gedeelte van de bevolking blijven aanspreken, voorlopig voordeel halen uit het politiek pluralisme van de leden, maar of de gevestigde machten in staat zullen zijn op deze nieuwe toestand in te spelen is een andere vraag. Het publieke optreden van zowel de C.V.P.-leiding als de A.C.W.-top i.v.m. de Vredesbetoging doet eerder het omgekeerde vermoeden en laat zien hoe beperkt de marge is om in te spelen op de tegengestelde stromingen in de katholieke "wereld".

In principe is het mogelijk dat een zuilennetwerk blijft bestaan zonder een uitdrukkelijke koppeling aan één of andere politieke partij. Dit heeft wellicht voordelen omdat dan vermoedelijk een aantal negatieve kanten van de "verzuiling" kunnen verdwijnen

(o.m. gewetensdruk, politieke benoemingen, en overdadige uitgaven). In zulke situatie zal de C.V.P./P.S.C. voor een bijzondere uitdaging staan, met name zich handhaven zonder de directe steun van een organisatienetwerk maar op basis van een integraal politiek programma dat verschillende bevolkingsgroepen aanspreekt. In de mate dat in het verleden juist de koppeling van een politieke partij aan de maatschappelijke organisaties de wrevel opwekte, ook in eigen middens, kan de ont koppeling ook gunstige effecten hebben voor die partij(en). Tenslotte scheidt de aanwezigheid van een groep militante christenen op S.P.-lijsten ook problemen voor de Socialistische Gemeenschappelijke Actie. Voor socialistische organisaties, vooral de vakbond, zijn die christenen immers lid van concurrerende organisaties. Er wordt gevreesd voor een afgezwakte relatie met de S.P. Zowel de relaties van de S.P. met leden van christelijke organisaties als een lossere band tussen die organisaties en de C.V.P., kunnen niet zonder gevolgen blijven voor de interne verhoudingen binnen de socialistische zuil. De kans op een politieke ontzuiling lijkt gering zolang de vakbonden elkaar niet vinden.

NOTEN

- (1) Gegeven de dalende kerksheid is dit weinig waarschijnlijk. Vermoedelijk zijn de schattingen aan de hoge kant omwille van de indicering van regelmatig praktiseren, de vraagverwoording en non-respons bias. We zijn echter vooral geïnteresseerd in de verschillen tussen de partijen en als de bias niet samenhangt met de rapportering van kiesgedrag zijn de verschillen minder vertekend.
- (2) Bij de Europese verkiezingen (1979 en 1984) functioneren twee kiescolleges zodat deze indeling aangewezen is. W. Fraeys heeft voor de onmiddellijk voorafgaande parlementsverkiezingen (1978 en 1981) de verkiezingsuitslagen vergelijkbaar gemaakt (Fraeys, 1984: 589). Voor de verkiezingen van 1974 en 1977 is het mogelijk om de data op dezelfde wijze voor te stellen aangezien in het arrondissement Brussel-Halle-Vilvoorde de voornaamste politieke partijen met taal-gesplitste lijsten opkwamen. Wat 1971 aangaat levert deze voorstelling moeilijkheden op omdat de

lijsten van de christen-democraten en liberalen in Brussel-Halle-Vilvoorde niet gesplitst waren volgens taalstelsel. Deze moeilijkheid wordt opgelost door een schatting te maken van de taalverhoudingen op basis van het gekende resultaat van 1974. Bij onze berekening werden de stemmen van de Vlaamse en Franstalige lijsten te Brussel-Halle-Vilvoorde bij de respectievelijke partijen uit de Vlaamse en Waalse kantons gevoegd en worden de percentages herberekend op het nieuwe totaal. De verdelingen in het Vlaamse gewest zijn weinig gevoelig voor die transformatie doch vanwege het overwicht van het F.D.F. in Brussel en de kartelvorming met liberale lijsten liggen de percentages van de Franstalige liberalen in 1971 en 1974 zo'n 3 à 4 procentpunten lager dan in het Waalse gewest afzonderlijk. Voor de Franstalige socialisten geldt hetzelfde voor alle resultaten tussen 1971b en 1978.

- (3) Bij de parlementsverkiezingen van 1974 behaalde de C.V.P. in het kanton Mechelen 32.64 % van de stemmen en in de kantons Aarschot-Diest-Haacht gemiddeld 36.51 %. In 1981 was dit voor het kanton Mechelen 26.97 % en voor Aarschot-Diest-Haacht 30.26 %. De achteruitgang was dus gelijklopend. Aangezien het kanton Mechelen proportioneel minder C.V.P. kiezers kent is het in de tabel geschatte verschil zeer waarschijnlijk nog groter. Parlementsverkiezingen. Kamer der Volksvertegenwoordigers. Officiële uitkomsten van 7 november 1971 en 10 maart 1974, Ministerie van Binnenlandse Zaken; Parlementsverkiezingen. Officiële resultaten van 8 november 1981, I.B.M. Data Center Services.

BIBLIOGRAFIE

BILLIET, J.,

1974 Secularisatie en verzuiling in het onderwijs. Een sociologisch onderzoek naar de vrije schoolkeuze als legitimatieschema en als sociaal proces, Universitaire Pers Leuven.

1981a "Kenmerken en grondslagen van het sociaal-cultureel katholicisme", J. SERVAES red., Van ideologie tot macht: Doorlichting van de bewustzijnsindustrie in Vlaanderen, deel 2, Kritak, Leuven, 29-61.

- 1981b Basic Communities in Flanders: evolution, types, characteristics and significance in a pillarized context. Paper presented for the 16th International Conference for the Sociology of Religion: Religion, Values and Daily Life, Lausanne, August 30 - September 2.
- 1982a Verzuiling en Politiek: Ontwikkelingen in België na 1945, *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 13:1: 83-118.
- 1982b Staatsvorming: een symfonie met verschillende partituren. *Kultuurleven*, 49:6: 464-476.
- BILLIET, J. en K. DOBBELAERE,
1976 Godsdienst in Vlaanderen. Van kerks-katholicisme naar sociaal-kulturele kristenheid ? Davidsfonds, Leuven, 100 p.
- BILLIET, J. en L. HUYSE,
1984 "Verzorgingsstaat en verzuiling: een dubbelzinnige relatie", *Tijdschrift voor Sociologie*, 1/2:5: 129-151.
- BOUVEROUX, J.,
1981 De Volksunie in de media. *De Nieuwe Maand*, 24:2: 133-140.
- BUYLE, D.,
1985 Van Pechstrook naar paradigma. De groenen in Vlaanderen. *De Nieuwe Maand*, 28:1: 16-27.
- CAPRON, H. en J.L. KRUSEMAN,
1982 Essai de visualisation des attitudes des principaux partis politiques Belges. *Res Publica*, 24: 1: 23-48.
- CLAES, A.,
1984 Analyse van de determinanten van partijkeuze, licentiaatsverhandeling, Leuven, Faculteit der Sociale Wetenschappen.
- DE CLERCQ, B.J.,
1968 Kritiek van de verzuiling, Van In, Lier, 150 p.
- DE HAES, L.,
1978 "Interview met W. D'Havé", *Humo*, nr. 1964.
- DELRUELLE, N., R. EVALENKO, e.a.
1970 Le Comportement politique des électeurs Belges, Bruxelles, Institut de Sociologie, U.L.B.
- DE RIDDER, H.,
1981 Lange weg naar wederopstanding. *De Standaard*, 58: 316: 2.

- DESCHOUWER, K. en P.E. STOUTHUYSEN,
1984 L'electorat d'Agalev. Courrier Hebdomadaire du C.R.I.S.P., nr. 1061.
- DEWACHTER, W.,
1967 De wetgevende verkiezingen als proces van machtsverwerving in het Belgisch politiek bestel, Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 67-71.
- DE WEERDT, M.,
1979 Overzicht van het Belgisch Politiek gebeuren in 1978. Res Publica, 21: 2: 185-207.
- DE WINTER, L.,
1981 "De partijpolitisering als instrument van participatie. Een overzicht van de ontwikkeling sinds WOII", Res Publica, 1: 53-107.
- DOBBELAERE, K.,
1982a "De katholieke zuil nu: desintegratie en integratie", Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis, 1: 13: 121-160.
1982b "Contradictions Between Expressive and Strategic Language in Policy Documents of Catholic Hospitals and Welfare Organizations: Trials Instead of Liturgies as Means of Social Control", The Annual Review of The Social Sciences of Religion, 6: 107-131.
1984 "Het kristelijk karakter van de verzorgingsinstellingen: konfessionele definitie of utopie ?", Kultuurleven, 3(51): 237-243.
- DOBBELAERE, K. en J. BILLIET,
1983 "Les changements internes au pilier Catholique en Flandre: d'un catholicisme d'église à une chrétienté socioculturelle", Recherches Sociologiques, 2: 14: 141-184.
- DOCUMENT
1984 Diagnose van een nederlaag. De Nieuwe Maand, 27: 5: 369-383.
- F.D.M.
1985 Agalev groeit. De groenen werden een politieke beweging. Knack, 16: 13-19.
- FRAEYS, W.,
1961 Les résultats de élections législatives du 26 mars 1961. Res Publica, 3: 3: 388-403.
1974 Les élections législatives du 17 avril 1977. Analyse des résultats. Res Publica, 19: 3: 495-513.

- 1979a Les élections législatives du 17 décembre 1978. Analyse des résultats. Res Publica, 21: 2: 309-328.
- 1979b Les élections européennes de 1979. Analyse des résultats pour la Belgique. Res Publica, 24: 1: 129-149.
- 1984 Les élections européennes de 1984. Analyse des résultats pour la Belgique, Res Publica, 26: 5: 587-601.
- FROGNIER, A.P.,
- 1973 Distances entre partis et cleavages en Belgique. Res Publica, 15: 2: 291-311.
- 1975 Vote, classe sociale et religion/pratique religieuse. Res Publica, 17: 4: 479-490.
- FROGNIER, A.P. en P.V. DELFOSSE,
- 1974 Le système des partis en Belgique. Res Publica, 16: 3-4: 405-424.
- GOVAERT, S.,
- 1982 De eigen weg van de M.O.C., De Nieuwe Maand, 25: 2: 149-154.
- HILL, K.,
- 1974 Belgium: Political change in a segmented Society. E. Rose (ed.), Electoral Behavior: a comparative handbook, New York.
- JOYE, P. en R. LEWIN,
- 1980 "Christelijke arbeidsbeweging en politiek 1967-1980", De Nieuwe Maand, 9(23): 605-614.
- LANTIER, J.,
- 1984a Doorbraak op zijn Waals. De Nieuwe Maand, 27: 4: 322-330.
- 1984b Socialistische doorbraak, christelijke uitbraak. De Nieuwe Maand, 27: 10: 685-689.
- LOOSVELDT, G. en J. BILLIET,
- 1984 Experimenteel onderzoek naar de voorstructureerbaarheid van een interviewsituatie, Leuven, S.O.I., rapport 84.3.
- LUYKX, TH.,
- 1973 Politieke Geschiedenis van België, Brussel, Elsevier.
- MAHOUX, PA. en J. MODEN,
- 1984 Le Mouvement Ecolo. Courier Hebdomadaire du C.R.I.S.P., nr. 1045-1046.

- MEYNAUD, J., J. LADRIERE en F. PERIN,
1965 La décision politique en Belgique, le pouvoir et les groupes. Colin, Paris, 403 p.
- PRENEEL, L.,
1981 Het A.C.W. en het M.O.C. op gescheiden Wegen. In E. Gerard (red.), Kracht van een Overtuiging. 60 jaar A.C.W., Zele, 251-300.
- ROKKAN, S.,
1977 "Towards a Generalized Concept of Verzuiling: A Preliminary Note", Political Studies, 4: 25: 563-570.
- STOUTHUYSEN, P.,
1983 De politieke identiteit van de Vlaamse groene partij Agalev, Res Publica, 25: 2-3: 349-375. THURLINGS, J.M.G.,
1978² De wankele zuil. Nederlandse katholieken tussen assimilatie en pluralisme. Van Loghum Slaterus, Deventer, 248 p.
- THURLINGS, J.M.G.,
1978² De wankele zuil. Nederlandse katholieken tussen assimilatie en pluralisme. Van Loghum Slaterus, Deventer, 248 p.
- UMANS, E.,
1984 Kiesgedrag bij studerende jongeren. Licentiaatsverhandeling, Leuven, Faculteit der Sociale Wetenschappen.
- VOYE, L.,
1979 "De l'adhésion ecclésiale au catholicisme socio-culturel en Wallonie", C.I.S.R., Religion et Politique, Actes 15ème Conférence Internationale de Sociologie Religieuse, Lille, 293-331.
- WEYNS, P.,
1984a De gedachten zijn vrij. Het permanent onderzoek naar de relatie A.C.W.-politiek. De Nieuwe Maand, 27: 9: 647-659.
1984b Bevraging wordt bevraging. De puntjes van de i's van een A.C.W.-persconferentie. De Nieuwe Maand, 27: 9: 660-672.
- WITTE, E.,
1982 Het maatschappelijk-politieke leven 1945-1980. Algemene Geschiedenis der Nederlanden, deel 15. Nieuwste Tijd, Haarlem, Fibula-Van Diesbroeck, 203-268.

WITTE, H. en L. LAGROU,

- 1984 Psychologische aspecten van gepersonaliseerde verkiezingen. Perceptie van de persoonlijkheid van de kandidaten en de invloed ervan op het stemgedrag. Res Publica, 26: 5: 516-644.

WILLOCKX, F.,

- 1982 Rapport analyse verkiezingen, 8.11.81, Brussel, S.E.V.I.

X,

- 1978 "Redactioneel. De Christelijke Volkspartij: Het dogma heet niet christendom, maar klassensamenwerking", De Nieuwe Maand, 9(21): 482-491.

ZOLBERG, A.,

- 1972 Splitting the difference. Federalization without Federalism in Belgium. Paper presented for the Conference in Ethnic Pluralism in Contemporary Western Europe and Canada, Corneel University, May, 21-24.